

АДАМ, ИНСАН ПРОБЛЕМАСЫ
ПРОБЛЕМА ЧЕЛОВЕКА, ЛИЧНОСТИ
THE MAN'S AND PERSONALITY PROBLEM

Атамурзаева Б.М. – ЖАМУ ТИПФ

Аннотация: Бул макалада адам маселесине талдоо жүрөт, «индивид», «инсан» түшүнүктөрүнө анализ жасалып, адам проблемасынын теоретикалык жана практикалык аспектилери каралган.

Аннотация: В данной статье рассматривается проблема человека, даётся анализ понятиям «индивид», «личность», приводятся теоретические и практические аспекты проблемы человека.

Annotation: This article deals personality issues, defined concepts as “individual”, “moral values” and “society” have also been researched. There were examples of the theoretical and practical aspects of the human problem.

Ачкыч сөздөр: Адам, инсан, индивид, бар болуу, ээ болуу, моралдык сапаттар, абийир, жоопкерчилик, руханий, ички дүйнө.

Ключевые слова: Человек, личность, индивид, быть, владеть, моральные качества, достоинство, ответственность, духовный, внутренний мир.

Key words: Personality, individual, to be and to have, moral values, the meaning of life, man's fate.

Адам проблемасы – философиянын түбөлүктүү проблемасы. Байыркы мезгилде эле философтор адамды таанып билүүгө аракеттенген. Протагөр: «Адам-бардык нерсенин чени» деп белгилеген. Дегеле, философиянын өзүнүн пайда болушу адамдын өзүнүн болмушу жана айлана-чөйрөдөгү табияттык жана социалдык реалдуулуктун болмушу жөнүндөгү ойлонуусу, ой жүгүртүүсү менен байланышкан. Өзүнө табышмактуу болгон реалдуулукту изилдөөдөн мурда, ал өзүн өзү таанып билүүгө умтула баштаган жана бул нерсе миң жылдар бою созулуп келе жатат. Адам жөнүндө жазгандар аябай көп, дагы да жазышат, адамзаты болгон сон. Кээ бирин улулата мактайбыз, кээ бирин ылайга шыбайбыз. В.О.Ключевский болсо «адам-дүйнөдөгү эн зор, улуу айбан» деп баса белгилеген.

Философиялык адабиятта «индивид», «адам», «инсан» түшүнүктөрү көп колдонулат. Бул терминдерди туура пайдаланыш үчүн алардын ортосундагы сызыкты көрсөтүп, алардын айырмачылыгын ажыратып белги жана касиеттерин бөлүп кароо зарыл. Индивид – адам уруусунан экендигин көрсөтүүчү түшүнүк. Жаныбарларга карата колдонууга болбойт, эч бир жаныбарды индивид дей албайбыз. Мындан индивид – бул социалдык түшүнүк деген келип чыгат. Бирок бул абстрактуу мүнөздөө, анткени ал анын индивидуалдуулугун көрсөтүүчү спецификалык белгилерине ээ эмес. Индивидуалдык мүнөздөрүнүн калыптанышы табигый жана социалдык факторлор менен байланышкан. Адам түшүнүгү дагы социалдык түшүнүк болуп эсептелинет, адам – биосоциалдык жандык болуп саналса да, ал жаратылыштын бир бөлүгү, анын калыптануусу татаал жана узак процессте жүрөт. Адам, башка жаратылыштагы жаныбарлардай эле ооруйт, карыйт, өлөт. Ал дайыма өзүнүн керектөөлөрүн канаттандырыш керек, ачка калбаш үчүн, үйсүз калбаш үчүн, кийиниш үчүн, бут кийим кийиш үчүн, сууктан тонуп, ысыктан өлүп калбаш үчүн аракеттенет. Адам – биологиялык эле эмес, социалдык дагы жандык. Демек, ал

коомдо гана, белгилүү социалдык шарттарда гана адам болуп калыптанат. Адам болуп калыптаныш үчүн адам адамдардын арасында гана жашап тарбия алыш керек.

Адам проблемасынын эки аспектиси бар: практикалык жана теоретикалык. Практикалык аспекти деп адам үчүн керек шарттарды түзүү, анын маңыздык күчтөрүнүн, б.а. интеллектуалдык жана физикалык (дене) жөндөмдүүлүктөрүнүн өсүшү үчүн. Бул проблеманын үстүнөн жазуучулар, философтор, саясатчылар ойлонуп келишет, алар дайыма адамдын жашоосуна, анын тагдырына, күнүмдүк турмушуна кайдигер карабай, ага практикалык кеңеш берүүгө аракеттенген.

Тарых тастыктагандай, адам ар дайым өзүнүн жашоосу үчүн, жашоо шарттарын жакшыртыш үчүн күрөшүп келет. Ал өзүнө татыктуу мамиле жасоону талап кылуу үчүн кээ бирде каршы чыгууга муктаж болот.

А.Камю каршы чыккан адам жөнүндө мындай жазат: «бул адамдык тартипте талап кылган адам, жооптор дагы акыл-эстүү түзүлгөн, адамдыкындай болуш керек» деп белгилеген. Эгерде керектүү жоопторду таппаса, анда ал же депрессияга кирет, же кылмыш жолуна түшөт, же революция жолуна түшөт, же бакубат жашоону убада кылган саясий партияга ишенип, ага кошулат. Башкача айтканда, каршы чыккан адам, ал кыялдагы эмес, аракеттенген адам. Албетте, анын аракеттери, жорук-жосундары терс натыйжаларды коом үчүн жана өзү үчүн да бериши мүмкүн. Бирок адам ар дайым эле натыйжалар кандай болуп кетээрин биле бербейт.

П.Паскаль белгилеп кеткендей адамдык улуулугу анын ой жүгүртүү жөндөмдүүлүгүндө. Бул бир жагынан адамдын улуулугу анын чыгармачылыгында материалдык жана руханий баалуулуктарды жаратканында, өзүнүн ички субъективдүү дүйнөсүн байыта алганда. Менин оюмча, адамдын жашоо маңызы мына ушунда болушу керек, материалдык байлык эмес, адам үчүн руханий жактан ички дүйнөсү бай болсо. Албетте жашоо ар кандай, анткени көз караштар бирдей эмес. Бирөөлөр коркпой эле өзүнүн максаттарын көздөп башка адамды өлтүрүп коёт, өзүнүн кызыкчылыктары үчүн, бирөөнү кемсинтип коёт. Адамдын ой жүгүртүүсү менен адам бул дүйнөдө, ошол эле учурда жараткыч. Ал табияттан экинчи табиятты, материалдык жана руханий дүйнөнү жаратат. Аны ал бардык адамдар үчүн, алардын өзүлөрүнүн керектөөлөрүн канааттандырыш үчүн аракеттенишет. Иши кылса, адам – табияттын табияттагы катасы.

Жаратуучу адам чон татаал сүрөөнү өзүнө берет-эмне жакшы: бар болуубу же бир нерсеге ээ болуубу? Көп адамдар – болуу дейт, анткени болууга – адам болуу турат. Бирок ошол эле учурда, ээ болуу дагы өтө манилүү. Машинага, квартирага, же көп акчага ээ болуу – жагымдуу нерсе. Э.Фроммдун оюу боюнча «болуу» дурусураак, анткени бир нерсеге ээ болуу адамдын ички дүйнөсүн көрсөтө албайт. Ал эми сенин «менинди» көрсөтүүчү касиеттерге ээ болсон сенин ички дүйнөңдүн байлыгыңды көрсөтө аласың. Сен бир нерсеге ээ болсон, аның жок болуп кетиши мүмкүн. Мисалы: машина сынып бузулуп калат, үйүң өрттөнүп кетет, акчаң жоголуп кетет. Ал эми ички дүйнөңдөгү билимдерин, сезимдерин – ал дайыма сени менен. Ал сенин «дүйнөң».

Теоретикалык жактан карай турган болсок, көп ойчулдар (Гоббс, Гольбах, Гелвеций ж.б.у.с.) адамды социалдык реалдуулуктан ажыратып карашкан. Мисалы: Гелвеций адамды машина менен салыштырат, ал эми Фейербах адам калыптануусун универсалдуу илим катары көрөт. Маркс болсо өзүнүн тезисинде адамды, жаратылыштын бир бөлүгү катары кароо менен, адам коомдо гана адам болуп калыптана алат деп баса белгилеген.

Коомдук мамилелер адамды изилдөөнүн булагы, бирок, бир эле социалдык шарттарда, адамдар окшош боло албайт. Ар бир адам өзгөчө индивидуалдуулукка ээ, анда табияттан берилген жөндөмдүүлүктөр болот, аларды ал социалдык чөйрөдө гана чагылдырат, көрсөтө алат.

Адам руханийликти жана табигыйлыкты өзүнө камтыган, өзүнө өзү имманенттүү жеке Мени менен айырмаланган экиликтүү жан. Бул жандын адамдыгы коомдук турмуштагы социалдыгын көрсөткөн инсандыгынан жана табияттагы биологиялык жагын билдирген нидивиддигинин биримдиги.

Киши социалдык ролу, орду, коомдук функцияларды аткаруусунда анын социалдык жана жагы басымдуулук кылган адам. Адам – жалпылык, киши – жекелик, индивидуалдык. «Киши болор кишинин киши мене киши бар» деген философема адамдын социалдык жагын аныктап, аны инсан катары баалайт. Кыргыз философиясынын эгемендүүлүк жылдарынын өнүгүүсүндө бул түшүнүктөр тигил же бул аспектиде талдоого алынып келе жатат. Буга карата төмөндөгүдөй маани-маныз берип келишүүдө: «...киши деп акыл эске, ой-жүгүртүүгө, жоопкерчиликке баш койгон адам баласын тушунушкон. Демек, киши өзүнүн социумдагы орду аркылуу жеке Менин аныктай алган адам.

Инсан түшүнүгү коомдук турмуш, социум менен тыгыз байланышта талданат. Анткени адамдын социалдык жагы аны инсан катары көрсөтөт. Батыш философиясынын көз карашы менен алганда инсан же личность түшүнүгү тарыхый-логикалык жактан такталып, өзүнүн маани-манызын өзгөртүп келген категория.

Адамдын жөндөмдүүлүгү жок болсо ага эн сонун коомдук шарттарда да, өзүн көрсөтө албашы мүмкүн. Канча деген улуу адамдар, гениалдуу музыканттар (Моцарт, Бах, Бетховен), жазуучулар (Л.Толстой, Ч.Айтматов), сүрөтчүлөр (Л.да Винчи, Пикассо, же Репин) ж.б.у.с коомдук чөйрөдө эле калыптанып калган жок, аларда табияттан гениалдуу жөндөмдүүлүктөрү болгон, ошондуктан алар улуу адамдар генийлер деп аталышат. Эгерде адам биосоциалдык жандык болуп эсептелсе, инсан социалдык гана жандык болуп эсептелинет. Адам коомдо гана инсан боло алат Ар бир инсан адам. Бирок ар бир эле адам инсан эмес. Психикалык жактан Оорулуу адам инсан эмес. Инсан болуу үчүн адам белгилүү мүнөздөргө ээ болуш керек. Биринчи кезекте инсанда акыл-эс болуш керек. Инсан конкреттүү акыл-эстүү, ан-сезимдүү адам. Бала-инсан эмес, бирок анда ан-сезим пайда болгондон баштап, ал инсан болуп калыптана баштайт. Канчалык адамдын ан-сезими жогору жана өзүн өзү андап сезүүсү өнүккөн болсо, инсандын инсандыгы басымдуу болот. Инсандын дагы бир белгиси анын коомдогу ориентациясы, ал анын акыл-эси менен байланышкан. Акыл-эстүү адамдын коомдо өзүнүн багыты эле эмес, ага тийгизген пайдасы да болот. Инсандын дагы бир белгиси – анын жеке кадыр-баркы. Чыныгы инсан башкалардын кадыр баркын, намысын сыйлайсаң, ошондой эле сыйды өзүнө талап кылат. Принципи жок адам, өзгөрүлүп турган социалдык шарттарга өзүн ыңгайлаштырган адам, өзүнүн пикири жок болсо, бирөөлөрдүн айтканын, ойлогонун кайталай берсе, ал чыныгы инсан эмес. Чыныгы инсандын өзүнүн жүзү, ишенимдери, принциптери бар, жана аларды кандай кырдаал болбосун коргой алат.

Инсандын дагы бир белгиси – өзүнүн кылган иштерине, жорук-жосундарына жоопкерчилиги. Өзүн өзү тарбиялоонун натыйжасында инсан да моралдык жоопкерчилик сезими бекемдейт. Бул инсандын өзүнүн жасаган иши үчүн коомдук пикирдин алдындагы жоопкерчилиги. Андан тышкары инсан өзүнүн абийиринин алдында да жооптуу, бул сапаттын бардыгы же жоктугу адамдын моралдык турпатын мүнөздөйт.

Коомдук мамилелер өнүккөн сайын социалдык эркиндиктин чектери кенейип, ага байланыштуу адамдын журум-туруму салыштырма өз алдынчалыкка ээ болуп, тышкы факторлорго азыраак, ал эми инсандын Жеке нравалык аң-сезимине көбүрөөк көз каранды болот.

Илимий-техникалык прогресстин өнүккөн доорунда айрыкча телекоммуникациясынын, интернет желесинин үстөмдүгү өкүмсүрүп турганда учурдун

философиясындагы түйшөлткөн маселе болуп адамдын уникалдуулугун, өзгөчөлүгүн сактап калуу эсептелет.

Адам болмушу түрдүү шартта жана кырдаалда болуп, көп баскычтуу жолдордо жүрөт. Жашоо өйдө-төмөн «агып» турат. Анын «өйдө-төмөнү» - кубаныч-кайгысы, жакшылык-жамандыгы, жорук-жосундары, адилеттүү-адилетсиздиги. Адам жашоосун баалуулуктарга багыттоо аркылуу өмүрүн өткөрүүсү – жашоонун маңызын түшүнгөндүгү. Анын жашоосунун баалуулугу - адамдыкты, адилеттүүлүктү, нравалуулукту, инсандыкты сактоо менен өмүрүн өткөрүү.

Нравалуулук жана аморалдуулук эмнени түшүндүршүнө карата адам журум-турумун өзү пландаштырып баалайт. Улуу немис философу Гегель жакшылыкты адамдын ички дүйнөсү аркылуу аныктоо процессин абийир катары талдаган. Ошентип адам жакшылыкты же жамандыкты жасоо алдында, ал кийин сөзсүз анын абийирине, анын моралдык сапаттарына таасир этишин андап сезиш керек, жоопкерчилик сезими болуш керек. Ал эми адамдын өздүк көз карашына, ан сезимине, акыл эсине, дүйнөтаанымына ылайык, анын инсандыгы калыптанат.

Учурдагы философия деп талдоону баштаганда эле планетардык масштабда ой жүгүрткөн, гуманист-философ Чынгыз Айтматов жөнүндө ой жаралат. Кыргыз философиясынын учурдагы өнүгүшү дал ушул ойчул менен тыгыз байланышкан.

Чынгыз Айтматов заманбап адам жөнүндө ой жүгүртүүнү философиялык денгээлге көтөргөн гуманист ойчул болуп калды. Ал адам деген эмне деген суроого жооп берүүнү: «Адамга эн кыйыны күн сайын адам болуу» деп баштайт. Бул учурдагы адам проблемасындагы негизги идеясы, философиялык ойдун өзөгү болуп эсептелет. «Канткенде адам уулу адам болот» деген суроосу да адам тануунун алдына философиялык милдетти аткарат.

Адам-табигый жана социалдык өнүгүүдөгү акыл-эстүү белгини алып жүргөн болмуштун көрүнүшү, ал эмгек ишмердүүлүгү, адилетуу жүрүм-туруму менен айырмаланган социалдык реалдуулуктагы баалуулук. Социалдык манызы аркылуу гана өзүнүн инсандыгын көрсөтө алат.

Инсан адамдын социалдык манызы, социо-маданий реалдуулуктун субъектиси. Адамдын социалдык сапаттары аркылуу инсандыгы мүнөздөлөт.

Индивид адамдын табигый жактары, инсан социалдык жагы. Адам өзүнүн уникалдуулугу, универсалдуулугу, индивидуалдуулугу, өзүнүн «мени» менен айырмаланат.

Колдонулган адабияттардын тизмеси:

1. Атамурзаева Б. М. Этнические ценности кыргызского народа. Бишкек, 2012
2. Акманбетов Г.Г. Проблемы нравственного развития личности. Алма –Ата. 1971.
3. Гегель. Сочинения. т. 7. 150с.
4. Гельвецкий К.А. Сочинения. 2т. М. 1974 т. 2. с. 103.
5. Камю А. Бунтующий человек. М. 1990. с. 133.
6. Ключевский В.О. Сочинения. т. 9. с. 363.
7. Маркс. К., Энгельс. Ф. Т. 3. с. 3.
8. Соловьёв В.С. Сочинения. 1974. т. 12. с. 97.
9. Токоева, Г.С. Кыргыз философиясындагы адам болмушу [Текст] / Г.С. Токоева. – Б.: “Maхprint” басмасы, 2015. – 244 б.
10. Фром Э. Иметь или быть? 1974. т. 2. с. 31
11. Фейербах .Избранные философ. пр. 1955. т. 1. с. 202.